Státní orgány zasazující se o zřizování knihoven, které by se účinně podílely na veřejném vzdělávání, vnesly do této oblasti další typ „zveřejňování". Založení veřejných knihoven orgány porevoluční Francie svědčí o prudkém obratu, jak zjistil Dominique Varry ve své analýze kariér knihovníků. Situaci v Evropě naopak daleko lépe charakterizuje příklad Itálie. Andrea De Pasquale ukazuje, jak se v případě Milána, Parmy a Turína panovnické knihovny staly státem řízenými institucemi. Zavedení povinných výtisků tuto transformaci dovršilo a určilo politický rozměr knihoven.

Vzhledem k tomu, že v této oblasti neexistovala systematická politika, úlohu hlavního zprostředkovatele hrály církevní knižní fondy, a to jak ve smyslu zdroje vzdělanosti a učenosti, tak ve smyslu instituce připravené zaujmout inovativní přístup. Malé knihovny pietistických pastorů v kantonu Graubünden byly neopominutelnými středisky výuky, zatímco knihovny církevních řádů v Benátsku vytvořily hustou síť, jež se stala základem veřejných obecních knižních sbírek (Antonella Barzazi).

Příklady maďarských knihoven pak vyzdvihují další aspekt vývoje těchto institucí na konci osvícenství: knihovny zde reprezentovaly určitá společenství a přispívaly k jejich budování. Svědčí o tom složitý příklad maďarských církevních knihoven v příspěvku Istvána Monoka. Knihovny určitých náboženských a jazykových skupin na konci 18. a během 19. století převzaly roli národnostních hnutí a byly *a posteriori* vnímány jako jejich kulturní centra. Attila Verók uvádí příklad knihovny barona z Brukenthalu v Herrmannstadtu (dnes Sibiu, maďarsky Nagyszeben) v Sedmihradsku, jež se stala veřejnou knihovnou německy mluvících obyvatel. Jedná se tak o další příklad utváření národnostní sounáležitosti typické pro 19. století, jejíž kořeny však sahají do období konce osvícenství.

Claire Madl

■ Petr VOIT, *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí. I. severinsko-kosořská dynastie 1488–1557.* Praha, KLP – Koniash Latin Press 2013. 463 s., 24 příl.

Téměř na samém konci adventu roku 2013 se objevila na knikupeckých pultech kniha s andělem na deskách, která byla jistě velmi vítaným vánočním dárkem zájemcům o dějiny české knižní kultury. Rozhodně ovšem nejde o dílo, které bude napoprvé snadno „čtivé" pro toho, kdo se dosud o dějiny knižní kultury vůbec nezajímal. Tomu však u nejasných termínů a neznámých jmen napoví hesla v autorově *Encyklopedii knihy* z roku 2006. Pro českou knihovědu je nová monografie P. Voita nejen „knihou roku", ale též základní publikací, zahajující dosud postrádané nové zhodnocení domácího vývoje jednoho z nejvlivnějších komunikačních médií – knihtisku, a to v širokém pohledu na jeho technické, ekonomické i společenské podmínky, zahraniční souvislosti a koneckonců i individuální schopnosti angažovaných osobností. Samozřejmě včetně posouzení vzdělavatelského působení na soudobého čtenáře. Toto autorovo odhodlání je vloženo do první věty *Úvodu* (s. 7–8): „Cílem této práce je ukázat, jakými způsoby a v jakém časovém pásmu český pozdně gotický knihtisk přerůstal do raně renesančního řemesla a jak se během tohoto procesu měnila literární a vydavatelská scéna a s ní i čtenářská obec." Severinsko-kosořskou dynastii P. Voit zvolil za ústřední téma pro její bezkonkurenční dlouhodobé působení. I díky tomu bylo v její tiskárně a grafickém ateliéru, fungujícím v letech 1527–1542, realizováno několik edičních počinů,

které si zajistily prvenství v dějinách našeho knihtisku (např. první vícedílný spis – Chelčického *Postila*, 1522, prototyp knižního kalendáře – M. Šúd ze Semanína, *Almanach* na rok 1526, první bohemikální hispanikum – F. de Mendoza y Bobadilla, *Oratio Pragae*, 1532, typografický nototisk – J. Roh, *Písně*, 1541, první vysoký objem nákladu v počtu cca 1000 výtisků – *Kronika česká* V. Hájka z Libočan, 1541, nejobsáhlejší překlad do češtiny – *Kosmografie* S. Münstera, 1554, posuny v dekoru a ilustračním doprovodu tištěného textu, větší počet písmových druhů a stupňů, první českojazyčné kuchařky a hospodářské spisy). Již v předchozích dílčích studiích o činnosti některých našich tiskáren P. Voit docházel k závěrům odporujícím některým dosud přejímaným názorům (zvláště nadnesenému vyzdvihování kvality tiskařské tvorby) a nejinak je tomu i v tomto minuciózním zpracování raných dějin našeho knihtisku, kterému lze přisoudit do značné míry také funkci metodologického vzoru. Nemluvě o nepochybných rysech příručkového charakteru, jaký bude mít tato monografie pro současnou i budoucí generaci badatelů a správců historických knižních fondů. Autorův výchozí přístup, metoda a nové závěry možná časem vyvolají pár kritických komentářů, ale ty mohou jen podtrhnout zásadní význam vydané publikace, neboť diskusi nad výzkumnými metodami a vlastní koncepcí potřebuje naše knihověda stejně jako své oborové přijetí do interdisciplinárního vědeckého společenství. První díl dějin českého knihtisku P. Voita je nejen velkým přínosem české knihovědě, ale rozhodně má předpoklady inspirovat k řešení různých témat i badatele jiných oborů. Například detailním rozborem výtvarného ztvárnění knihy (kap. 3, s. 169–212, *Knižní dekor*, kap. 4, s. 213–372, *Knižní ilustrace*) poskytuje velmi bohatý materiál historikům umění, u nichž zatím tento druh užité grafiky zůstával stranou pozornosti – částečně patrně přehlížen, ale hlavně také proto, že katalogy historických knižních sbírek neposkytovaly potřebné údaje, tj. alespoň jména dřevořezáčů či autorů předloh. Zejména nad těmito dvěma kapitolami napadne ovšem čtoucího úvaha, zda by se výklad těchto výtvarných prvků, vzdálený často od jejich reprodukcí i několika stranami k nutnému prolistování, nevnímal pohodlněji, kdyby byl doplněn elektronickou variantou na přiloženém DVD, umožňujícím „odkliknout" bezprostředně u slovního popisu příslušné vyobrazení, s možností zřetelnějšího rozlišení jeho některých detailů, v tištěné publikaci na úsporných kopiích méně jasných. Nutno však přiznat, že většina reprodukcí, umístěných průběžně do textu v 77 číslovaných obrazových sériích (kromě 24 celostránkových obrazových příloh obsahujících na 1180 vyobrazení) je dobře rozpoznatelná. Kopie jsou roztříděny do obrazových sérií podle prvků dekoru a témat vyobrazení (reprezentanty a iniciály, viněty, vlysy, bordury, stránkové rámy, heraldické štočky, značky monogramistů, ilustrace konkrétních děl, ale též úprava titulních stran, impresum, apertury, číslování listů a stran, kustody, archové signatury, syntaktické a typografické členění hladkého textu, úprava rejstříků, errat). Za poslední sérií následuje *Soupis štočků ilustrací severinsko-kosořské dynastie* (s. 359–372). P. Voit v citovaných kapitolách nenabízí izolované popisy zjištěných ilustrací a zdobných prvků, nýbrž pátrá po filiaci motivů a migraci použitých štočků nejen u tiskařů severinsko-kosořské dynastie, navazující na dílnu tzv. Tiskaře Pražské bible (1488–1515), ale též v časovém a geografickém okruhu, přesahujícím zemské hranice i staletí. V tomto rozšířeném smyslu je tudíž nutno chápat podnázev knihy – bez zasazení do celkové situace v domácím i zahraničním knihtisku (prvotiskovým

obdobím počínaje) by autor nemohl produkci sledovaných tiskáren hodnotit, zůstalo by nejspíš pouze u detailního soupisu vydaných spisů. Ten pochopitelně v publikaci nechybí (kap. 1, s. 9–72, *Tiskaři a jejich díla*), má však rovněž novou strukturu: v chronologickém pořadí jsou pod jmény jednotlivých příslušníků studované tiskařské dynastie (Tiskař Pražské bible, Pavel Severin, Jan Severin ml., Jan Kosořský) kromě obvyklých údajů (autor, název, impresum, rozpis textových částí díla) podrobně zaznamenány všechny zdobné prvky a ilustrace a připojeny číselné odkazy na kopie v obrazových sériích, dále je uveden rozměr zrcadla sazby a zkratka vztahující se k typu použitého tiskového písma či písem, jejichž očíslované ukázky, reprodukované v původní velikosti, přináší 2. kapitola (s. 97–168, *Tiskové písmo, sazba a prostředky její vizualizace*). Návratem k metodě detailního studia typografického ztvárnění knihy, tedy tiskového písma, dekoru a ilustrace, posouvá P. Voit bádání o dějinách knihtisku k jednomu z důležitých hledisek, u nás sice připomínaných, ale neaplikovaných. V autorových výsledcích se odráží nejen obdivuhodné pracovní nasazení a filologické vzdělání, ale také dlouholetá praxe se starými tisky a národní retrospektivní bibliografií v Národní knihovně a v antikvariátu, která mu do rukou přinášela nejen knihy jeho zájmu, ale ke srovnání též exempláře mnoha evropských tiskáren z období ruční sazby. Podobně jako dosavadní studie P. Voita, včetně oceňované *Encyklopedie knihy*, tak i nynější nová monografie, se tedy opírají nejen o vynikající přehled relevantní odborné literatury knihovědné i příbuzných oborů, ale též o důvěrnou znalost tisků z autopsie. Při studiu severinsko-kosořské tiskařské dynastie se nespokojil s dosud používanými seznamy, vycházejícími z údajů národní retrospektivní bibliografie, především z *Knihopisu*, nýbrž systematickým průzkumem všech exemplářů dochovaných z 1. poloviny 16. století bez uvedeného jména tiskaře (33 procenta celkové domácí produkce) se mu podařilo rozšířit počet 83 tisků severinsko-kosořské tiskárny, známých ze soupisu M. Bohatcové z roku 1986, na 115, přičemž některá z vydání evidovaná M. Bohatcovou musel na základě typografického rozboru jako výrobky této tiskárny naopak odmítnout. Tímto dnes novátorským uplatněním typometrie a rozboru dalších prvků typografického zpracování doplnil P. Voit např. i heslo severinsko-kosořské tiskárny ve své *Encyklopedii knihy* o druhou výjimku z jinak zcela jazykově české produkce – jako produkt Severinovy dílny identifikoval latinský protiturecký proslov Franciska de Mendoza y Bobadilla na českém stavovském sněmu v roce 1532 (*Oratio Pragae*), v *Bibliografii cizojazyčných bohemikálních tisků z let 1501–1800* evidovaný v roce 1978 bez jména tiskaře. Dosud jediným registrovaným cizojazyčným tiskem, hlásícím se v impresu k dílně J. Kosořského, bylo poučení, jak se chránit před morovou nákazou – *Ain kurtzer Begreiff oder Regimen* J. Vočehovského z roku 1553. Sepsání a vytištění tohoto spisku si podle mého soudu ani nemohlo klást nároky na vyšší naukovou literaturu, kterou ve větším podílu na tiskařské produkci daného období P. Voit postrádá, jelikož reagovalo na palčivou aktuálnost osvěty – podle dosavadních historických výzkumů demografů se v padesátých letech 16. století převalila přes Čechy „celá vlna lokálních epidemií“ (L. Fialová et al., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, 2. dopl. vyd., Praha 1996, s. 89). Krutý mor, „kterému padla za oběť řada významných osobností české kultury“ postihl Čechy například i v letech 1520–1521 (tamtéž, s. 88).

Lze se domnívat, že pokračující průzkum nových exemplářů, které se v průběhu postupujícího zpřístupňování historických knižních sbírek objeví, ještě rozšíří

nyní získané poznatky z porovnávání produkce různých tiskáren a není vyloučeno, že nás čeká doba, kdy náročnou typometrii sazby starých tisků usnadní, jako v daktyloskopii, vhodný software, který se stoprocentní přesností provede komparaci použitých tiskových písem, dekoru a ilustrace v digitalizovaných exemplářích (až budou tyto kopie v dostatečném počtu pořízeny). Bylo by ovšem žádoucí, aby nová autorova zjištění o tiscích ze sledovaných tiskáren byla z jeho knihy přenesena do přístupné a doplňované databáze *Knihopis Digital*. Méně reálné je asi přání, aby se nejdříve v pravidlech popisu starých tisků ujala typologie tiskového písma, jejíž absenci vytýkal katalogizačním záznamům např. Vladimír Kaiser (Klasifikace tiskového písma z hlediska pomocných věd historických, *Sborník archivních prací* 32, 2, 1982, s. 446–479) a v rámci svého výzkumu tisků 1. poloviny 16. století ji propracoval P. Voit (Tiskové písmo Čech a Moravy první poloviny 16. století, *Bibliotheca Strahoviensis* 10, 2011, s. 105–202). Důraz P. Voita na studium řemeslné stránky tiskařského podnikání jako nezbytné a přesto badatelsky zanedbávané součásti dějin knihtisku má své plné oprávnění, zvláště není-li upřednostňováno na úkor ostatních hledisek. V různých společenskovědních oborech se počínaje rokem 1990 objevují tendence zbavovat předešlé historické výklady nánosu mýtů poplatných době svého vzniku. Je zákonité, že nejen čas, ale i společenské změny přinášejí nové nálezy i přístupy k novým pramenům, avšak ani ty nemohou být interpretovány pod vlivem urputné snahy dokázat, že „všechno bylo jinak". P. Voit ve svých dějinách našeho knihtisku 1. poloviny 16. století usiluje o rovnováhu – kriticky opravovat nesprávná tvrzení badatelů, s jejichž pracemi se musel seznámit, ale zároveň přenést do svého textu i jejich stále platné poznatky. Domnívám se, že i při vší tematické, konfesijní a jazykové vymezenosti, vytýkané poválečným studiím věnovaným dějinám našeho knihtisku, poskytly budoucím pokračovatelům dobrý odrazový můstek.

V poslední, 5. kapitole své publikace (s. 373–428, *Přínos knihtisku pro knižní a čtenářskou kulturu*), pojednává P. Voit o dalším, v dějinách knihtisku u nás málo zkoumaném aspektu, jímž je podle autora nejdůležitější role knihtisku, a sice služba čtenáři. Není to výklad obsahů vytištěných spisů, neboť, jak autor upozorňuje v *Úvodu* (s. 8), „obsahy děl na následujících stránkách neřešíme, protože tento pohled do dějin knihtisku nepatří." Toto konstatování se však netýká analýzy evidované tiskařské produkce podle literárních žánrů a témat, jejichž přehledem se stručnými záznamy autor na s. 426–428 zmíněnou poslední kapitolu uzavírá. Výklad na předchozích stranách zohledňuje jak vývoj grafické stránky knih a rámcové kompozice textu, nakladatelských záměrů, konkurenceschopnosti vůči knižnímu dovozu, produktivity a územního rozptylu domácích tiskáren (ve srovnání s příklady ze zahraničí), cenzurních zásahů, konfesijních poměrů, tak popularitu žánrů a témat, kvalitu překladové literatury, ediční strategie, rozdílnost intelektuální úrovně čtenářů … Rovněž tato kapitola může dát impulsy k dalším úvahám propojujícím knihovědné pojednání s obecným historickým výzkumem. Podle mého mínění je dosud tiskařská produkce minulých staletí ponechávána jako objekt ke zkoumání převážně jen knihovědě, aniž by byla starým tiskům přiznávána pramenná hodnota jako archiváliím, a naopak knihověda takřka nepřihlíží k některým specifickým rysům domácího prostředí, vysvětleným v příbuzných historických studiích. Soudím, že při posuzování takových skutečností, jakými jsou počty tiskáren a jejich rozptyl, počty výtisků jednotlivých vydání a jejich žánrová, tematická, jazyková

a konfesijní různorodost, by měly být brány v potaz rovněž výsledky historické demografie, tedy hustota sítě měst a škol, jejich rozvoj, populační vývoj s proměnami sociální, národnostní a konfesijní skladby obyvatelstva, úroveň vzdělanosti a setrvalosti některých etických potřeb či zvyklostí, projevujících se odlišným vkusem. Propojení takových pohledů by třebas i zmírnilo některé dost přísné odsudky Čech jako země zpožďující se za pokrokem v zahraničí, které P. Voit prokazuje srovnáním nevyvratitelných statistických údajů o počtech tiskáren, výši nákladů, množství vydaných spisů, včasnosti osvojování si zahraničních novinek typografického řemesla, podnikání a literárních, vzdělávacích a uměleckých tendencí.

Hlavní text publikace doplňují pečlivě sestavené a s jednotlivými částmi spisu dobře provázané rejstříky: *Soupis zkratek a odborné literatury* (s. 437–446), *Rejstřík jmenný a anonymních děl* (s. 447–458, spoluautor Jiří K. Kroupa, vědecký redaktor publikace), *Rejstřík klíčových slov* (s. 459–461) a *Rejstřík čísel Knihopisu* (s. 462–463). Na stranách 433–436 přibližuje autorovy závěry zahraničnímu badateli anglické resumé. Příjemné jsou tištěné marginálie k textu, doplňující orientační funkci rejstříků.

Aniž bych zamýšlela hledat a vypisovat zde případná drobná nedopatření, vzhledem ke svému zaměstnavateli musím „puntičkářsky“ upozornit na dvě nepřesnosti v názvech institucí Akademie věd ČR (s. 437): se zkratkou ÚČL AV je uveden Ústav české literatury AV, tento název však má ústav na Filozofické fakultě UK, v Akademii věd se liší malou obměnou – jde o Ústav pro českou literaturu; zkratka ZK AV je vysvětlena jako Základní knihovna Akademie věd ČR, která však již dávno nese jen prostý název Knihovna Akademie věd ČR, s oficiální zkratkou KNAV. To jsou ovšem chyby, s jakými se setkáváme i v publikacích jiných autorů. A jsem si vědoma toho, jak je obtížné u podobně obsáhlých děl všechno „uhlídat“, zvláště jde-li o striktně termínované úkoly (granty, sponzorované publikace, jubilejní sborníky apod.). Na několika místech bych i do velmi bohatého poznámkového aparátu přidala odkaz na literaturu či pramen. V tiráži mohl být uveden původ reprodukovaných obrázků použitých na přední desce vazby a ve frontispisu publikace, která svojí vnější úpravou a barevností ladí s autorovou *Encyklopedií knihy*: poloviční postava anděla s rozpjatými křídly ze spisu S. Franka *O ukrutném a hanebném hříchu opilství*, vydaného s přidanou *Instrukcí* J. von Schwarzenberga u P. Severina v letech 1537–1538 a dva andělé štítonoši ze signetu P. Severina.

Monografie P. Voita, jak se říká, nasadila laťku opravdu hodně vysoko a není důvodu pochybovat, že druhý díl její obsah ještě dokreslí dalšími dobovými i personálními souvislostmi. Závěrem je třeba uvést, že ke vzniku této přelomové knihovědné publikace napomohl finanční příspěvek z Grantové agentury České republiky a z Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově.

Anežka Baďurová

■ ■ ■